

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК

СЛОБОДА ТЕСТАМЕНТАРНОГ РАСПОЛАГАЊА
ИМОВИНОМ И ВИЗАНТИЈСКА УПРАВА У ОДРЕДБАМА
ЕКЛОГЕДр Борис Бабић¹*Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци*Марко Ромић, ма²*Правни факултет Универзитета у Бањој Луци*

Апстракт: *Сложене друштвено-политичке прилике Византијског царства у VIII вијеку утицале су на промјене у правном систему РOMEЈСКОГ царства који је чврсто био заснован на јустинијановском праву. Таква правноисторијска еволуција огледа се и у процесу доношења Еклоге и редефинисању до тада обликованих класичних правних института – слободе тестаментарног располагања и врсте завјештања. Један особен случај у вези је са византијском администрацијом и представља фокус истраживачке пажње аутора, који трагају за разлозима настанка овакве нормe и њеним мјестом у систему сложеног царског управног апарата. Током писања аутори су користили рукописе Еклоге из 1852. године од Захарија фон Лингентала (који је уз превод на француски објавио 1929. године Константин Спулбер) и Антониуса Монфератуса из 1889. године (који је уз превод на њемачки објавио 1983. године Лудвиг Бургман), те као помоћни превод на енглески језик Едвина Фреифилда из 1926. године.*

Кључне ријечи: *Јустинијан I, Corpus iuris civilis, Лав III, Ἐκλογὴ τῶν νόμων (Еклога), византијско право, рецепција римског права, византијска управа.*

¹ Ванредни професор, e-mail: boris.babic@ff.unibl.org.² Асистент, e-mail: marko.romic@pf.unibl.org.

1. ПОЛИТИЧКЕ И ДРУШТВЕНЕ ОКОЛНОСТИ ВИЗАНТИЈЕ VIII ВИЈЕКА У КОНТЕКСТУ НАСТАНКА ЕКЛОГЕ

Крах Ираклијеве династије, који је наступио убиством Јустинијана II (685-695; 705-711) и његовог малолетног сина у освит друге деценије VIII вијека, условио је почетак кратког, али веома турбулентног периода у историји Византијског царства. Византијска држава је била суочена са анархијом на унутрашњем плану, те притисцима Арабљана у азијским провинцијама. Иако је ово раздобље трајало свега шест година, царство се нашло на рубу пропасти. Недостатак чврсте централне власти омогућио је командантима војске да покажу свој бунтовнички карактер и у неколико наврата се домогну највишег владарског достојанства.

Подршка флоте и војске, заплашене бруталним мјерама и прогонима Јустинијана II, омогућила је Филипику Вардану успон до царског трона.³ Његова владавина ромејским свијетом трајала је свега осамнаест мјесеци. Неуспјеси у сукобима са Арабљанима који су упали у тему Арменијака и Бугарима који су пљачкали по Тракији ослабили су његов положај.⁴ С друге стране непопуларна вјерска политика, оличена у покушају поновног успостављања јеретичког учења монотелитизма, омогућила је његов слом. Након побуне војника из теме Опсикије Филипик Вардан је ослије-пљен, а за новог цара одлуком Сената је изабран његов дотадашњи секретар Артемије, који је постао василевс Анастасије II (713-715).⁵ Нови цар је био знатно способнији од свог претходника. Утврдио је престоницу и побољшао командни кадар у византијској војсци.⁶ Међутим, његова владавина је трајала кратко због сукоба са војницима из теме Опсикија. То су били су погрчени Остроготи, знани и као Гото-Грци.⁷ Освајања Арабљана на јужним обалама Мале Азије натјерала су цара да напусти престоницу. На Родосу је избила побуна у којој је цар свргнут, те присилно замонашен.⁸ Опсикијанци су довели на престо своју марионету познатог под именом Теодосије III (715-717).⁹ Међутим, ни трећи византијски владар у низу није се дуго задржао на власт. Страхујући од премоћи теме Опсикије, Лав и Артавазд, стратежи тема Анатолика и Арменијака су ујединили

³ Theophanis, *Chronographia* (Leipzig: B. G. Teubneri, 1883), 380. Уп. Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Народна књига, 1998), 156.

⁴ Warren Treadgold, *A history of byzantine State and Society* (Stanford: Stanford University Press, 1997), 343.

⁵ Theophanis, *Chronographia*, 383.

⁶ Острогорски, *Историја Византије*, 163.

⁷ Theophanis, *Chronographia*, 386.

⁸ Фјодор Иванович Успенски, *Историја Византијског царства од 6. до 9. века* (Београд: Zepher Book World 2000), 595.

⁹ Theophanis, *Chronographia*, 386. Cf. Treadgold, *A history of byzantine State and Society*, 344.

војне снаге. Комплексност византијског положаја најбоље показује чињеница да су три најмоћније војно административне области у царству биле оштро међусобно супротстављене, док се арабљански ратни вихор ширио Малом Азијом. Стратег Анатолике је заробио царевог сина у Никомедији. Након што је добио гаранције да ће он и његов син остати живи, Теодосије III је абдицирао.¹⁰ Византија је у прољеће 717. године добила новог владара. Тадашњи стратег теме Анатолика, поријеклом из града Германикеје у сјеверној Сирији, постао је василевс Лав III (717-741)¹¹. Он је један од бројних примјера вертикалне покретљивости византијског друштва, у којем је сваки мушкарац, без обзира на недостатак племенитог поријекла, богатства или савезника, само захваљујући свом умијећу и бојјем промислу, могао досегнути царски трон. Нови цар је убрзо показао да његова владавина неће бити краткотрајна епизода попут оних чији су протагонисти били његови претходници. Свега неколико мјесеци касније, у лето 717. године Константинопољ је суочен са новом арабљанском опсадом. Овај напад Арабљана се разликовао од вишегодишње опсаде византијске престонице која је вођена око четири деценије раније.¹² Одуставши од уобичајених правила ратовања током љетњих мјесеци, Арабљани су пуних годину дана нападали град на обалама Босфора. Ипак, јачина Теодосијевих бедема, византијска премоћ у техници поморског ратовања, употреба „грчке ватре“ и веома хладна зима дали су браниоцима одлучујућу предност. Половином августа 718. године Арабљани су се повукли.¹³ Како наводи византијски хроничар Теофан Исповједник, браниоцима града су знатну помоћ пружили Бугари.¹⁴ Након завршетка опсаде Константинопоља рат са Арабљанима је настављен у Малој Азији. Трајао је све до 740. године, када су Арабљани коначно поражени код Акрониона, након чега су напустили најзначајнију византијску провинцију.¹⁵ Ови ратни успјеси омогућили су

¹⁰ Theophanis, *Chronographia*, 390.

¹¹ Он се појавио на историјској позорници свега нешто више од деценију прије ступања на престо. Пружио је 705. године помоћ Јустинијану II у његовом успјешном покушају повратка на престо. Тада је постао припадник царске гарде. За вријеме владавине Анастасија II односно 715. године, постављен је за стратега теме Анатолика. Cf. Timothy Gregory, *A History of Byzantium* (Oxford: Blackwell Publishing, 2005), 185. Више просопографских података о Лаву III пружа: Ralph Lilie, Claudia Ludwig, et al., *Prosopographie der mittel-byzantinischen Zeit. Erste Abteilung (641-867)* (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1999-2002), 4242.

¹² О току прве арабљанске опсаде Константинопоља, која је трајала од 674. до 678. године, као и историјском значају побједе Византинца, видјети: Острогорски, *Историја Византије*, 138-139; Siril Mango, *Oksfordska istorija Vizantije* (Beograd: Dereta, 2004), 152; Gregory, *A History of Byzantium*, 174.

¹³ Theophanis, *Chronographia*, 399. Уп. Успенски, *Историја Византијског царства од 6. до 9. века*, 599.

¹⁴ Theophanis, *Chronographia*, 397.

¹⁵ Theophanis, *Chronographia*, 411. Уп. Острогорски, *Историја Византије*, 165-166.

Лаву III не само да задржи престо, већ и да оснује сиријску династију која је управљала царством до почетка IX вијека.

У даљем тексту нећемо анализирати веома важан аспект владавине Лава III који се односе на унутрашњу политику Византијског царства попут покретања иконоклазма¹⁶. Као својеврсни увод у наставак рада поменућемо да је у посљедњим мјесецима владавине, у име Лава и његовог сина и престолонаследника Константина, објављен законик Еклога.¹⁷ У уводном дијелу овог правног споменика је објашњено да он подразумијева „избор закона“ (*Ἐκλογὴ τῶν νόμων*) из опширног Јустинијановог правног споменика познатог под именом *Corpus iuris civilis*.¹⁸ С тим у вези је веома битна чињеница да је Еклога писана грчким језиком. У вријеме када су употреба и познавање латинског језика у византијском свијету постепено нестајали, било је важно осмислити законик који ће бити разумљив већини правника оновремене Византије. Овај правни приручник је био подијељен у 18 поглавља (титулуса), те обимом и грађом прилагођен потребама судија. Његова сврха је била да искоријени неред који је постојао у византијском правосуђу, те пружи преглед прописа које су судови највише употребљавали у свом раду.¹⁹ Много пажње је поклоњено брачном, имовинском и казненом праву. Еклога показује како су друштвено-политичке промјене до којих је дошло током VII и првих деценија VIII вијека утицале на преображај не само византијског права већ и правне свијести ондашњег времена. Зато је овај законски споменик на неки начин представљао надградњу Јустинијанове кодификације, поготово у контексту „већег човјекољубља“. То се првенствено односило на превазилажење смртних казни које су поменуте у дјелу *Corpus iuris civilis*. Уколико погледамо одредбе казненог права прописане Еклогом, можемо уочити постојање низа тјелесних казни (одсјецање удова, ослијеппљење, чупање косе и браде) сасвим уобичајених у византијском друштву VII и VIII вијека, а готово потпуно непознатих у периоду до краја VI стољећа.²⁰

¹⁶ Опширније податке о узроцима, току и значају иконоборства за политичку, друштвену и културну историју Византијског царства пружа сљедећа литература: Георгије Острогорски, „Почети борбе око икона“, у *Сабрана дела V = О веровањима и схватањима Византинаца* (Београд: Просвета 1970), 121-147; Leslie Brubaker, John Haldon, „Byzantium in the Iconoclast Era (680-850)“, у *The Sources. An annotated survey* (London: Routledge 2001) 1-392.

¹⁷ Alexander Kazhdan, „Ecloga“ in *Oxford Dictionary of Byzantium*, I (Oxford-New York: Oxford University Press 1991), 672.

¹⁸ Зоран Чворовић, *Право и православље* (Београд: Catena Mundi 2014), 27.

¹⁹ Edwin Freshfield, *A Manual of Roman Law: The Ecloga Published by the Emperors Leo III and Constantine V* (Cambridge: Cambridge University Press 1926), 5-7.

²⁰ Острогорски, *Историја Византије*, 168.

2. ПРОБЛЕМ ДАТИРАЊА НАСТАНКА ЕКЛОГЕ

Проблем одређивања времена настанка Еклоге настао је јер је она датована само мјесецем мартом IX индикта.²¹ Пошто је индикт раздобље од 15 година, током владавине Лава III девети индикт је био у два наврата. Први пут 6234. године византијске ере што одговара времену од 1. септембра 725. до 31. августа 726. године по хришћанском рачунању времена, те 6248. византијске ере што одговара периоду од 1. септембра 740. до 31. августа 741. године.²² Недоумице око тачне године настанка Еклоге трајале су више од једног стољећа. Дуго времена преовладавало је мишљење да је одговарајућа година њеног настанка 726. године. Овакав став заступали су Василиј Васиљевски²³, Димитриос Гинис²⁴, Георгије Острогорски²⁵ и Елена Липшиц.²⁶ Њихово закључивање било је утемељено на идеји да је Еклога морала настати 726. године, јер не садржи иконокластичке елементе које би имала да је објављена касније. Међутим, Лудвиг Бургман је у свом критичком издању овог правног споменика показао да Еклога у протоколарном дијелу садржи елементе иконоклазма. Инвокација Исуса Христа је замијењена инвокацијом Свете тројице, док је позивање на Исуса Христа нестало из интитулације.²⁷ Из тих разлога, он је тврдио да се може сматрати изузетно вјероватним да је Еклога објављена марта 741. године.²⁸ Ово мишљење је прихваћено у савременој византологији.²⁹

3. ОГРАНИЧЕЊЕ СЛОБОДЕ ТЕСТИРАЊА У РИМСКОМ ПРАВУ

Изразитост римског правничког генија уочљива је већ код самог института тестаментa. Римљани су га развили много прије других цивилизација које су хронолошки претходиле обликовању римског права (нпр. староегипатске, старогрчке или јеврејске права), које су развиле поједине рудиментарне правне институте које се по својим обиљежјима и дејстви-

²¹ Георгије Острогорски, „Теофанова хронологија у VII и VIII веку“, у *Сабрана дела III = Из византијске историје, историографије и просопографије* (Београд: Просвета 1970), 229.

²² Чворовић, *Право и православље*, 29.

²³ Василий Григорьевич Васильевский, *Законодательство иконоборцев* (Труды IV Ленинград : Издательство Академии наук СССР 1930), 270-279.

²⁴ Dimitrios Ginis, „Das Promulgationsjahr der Isaurischen Eclogie“, *Byzantische Zeitschrift*, 24 (1923/24): 346-358.

²⁵ Острогорски, *Теофанова хронологија у VII и VIII веку*, 229.

²⁶ Елена Липшиц, *Эклога/византийский законодательный свод VIII века* (Москва: Наука 1965), 18.

²⁷ Ludwig Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch des Leons III und Konstantinos V* (Frankfurt am Main: Löwenklau Gesellschaft 1983), 12.

²⁸ Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch des Leons III und Konstantinos V*, 12.

²⁹ Kazhdan, *Ecloga*, 672.

ма не могу поредити са римским завјештањем.³⁰ Слобода тестаментарног располагања (*testament factio*) основна је правна претпоставка за слободно располагање имовином стеченом за вријеме живота.³¹ Најприје је потребно расвијетлити шта је она означавала и како се развијала од класичне до посткласичне римске јуриспруденције. Способност да се завјешта имовина у класичном римском праву означавана је само термином *testament factio*. У даљем развоју римске државе она обухвата лица која завјештавају (тестатор) и лица која се појављују као тестаментарни насљедници. Стога је пандектистика подијелила *testamenti factio* на активну (*testament factio activa*) и пасивну (*testament factio passiva*) слободу тестаментарног располагања имовином, зависно од тога да ли се ради о способности лица да буде тестатор или способности да буде насљедник.³²

Могућност да лица својом имовином располажу слободно од периода цивилног римског права па надаље кретала се са тенденцијом проширивања лица која слободно могу да сачине ваљан тестамент, од особа које су имале *civitas* и биле су *sui iuris* па све до јустинијановског периода у којем се жене и мушкарци изједначавају у том погледу.³³ Ипак нису све ограничености потиснуте временом. Особе којима се идентитет није могао утврдити (*personae incerte*) из многих разлога такође нису могле да завјештају имовину нити да буду насљедници. У класичном праву лица чији се статус тестаментарних насљедника везивао за одређени услов као нпр. сусјед који је више поштовао оставиоца у часу делације или највољеније дијете, су били разлози да се један тестамент одреди као неваљан (*testamentum nullum*), док у посткласичном праву, периоду када јача утицај Цркве на државу и поготово законодавству, они који су били означени као јеретици нису могли да се појаве као насљедници (била би им ускраћена *testament factio passiva*).³⁴

³⁰ Žika Bujuklić, *Forum Romanum* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu 2015), 715-716.

³¹ Како је то дефинисао Модестин „...ваљана изјава воље о ономе што би неко желио да буде након његове смрти.“ (D. 28.1.1. Modestinus libro uno pandectarum) . Види: Ante Romac, *Izvori rimskog prava* (Zagreb: Informator 1973), 478.

³² Како се наводи у Гајевим Институцијама Gai, *Institutiones*, 2, 114) претходно питање код тестаментарног располагања јесте утврђивање ваљаности тестаamenta и то преко чињенице да ли састављач тестаamenta има *testament factio* (ријеч је о активној способности, иако таква дихотомија у Гајево вријеме није била позната). Види: Romac, *Izvori rimskog prava*, 486.

³³ Види: Nikola Mojović, *Rimsko pravo, knjiga I: istorija rimskog prava*, (Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci 2008), 425.

³⁴ Посебно је занимљива одредба Августовог женидбеног законодавства којом се одређује да су мушкарци били пасивно тестаментарно способни, али нису могли наслијеђену имовину задржати зато што нису били ожењени у годинама када је то царски закон предвиђао или су били у браку али нису имали дјецу. Таква имовина би прелазила на друге насљеднике односно на фискус. Види: Romac, *Izvori rimskog prava*, 377.

Римски правник Улпијан такође наводи да колективитети (правна лица) не могу бити насљедници. За насљедника не може бити именован град ни градска управа зато што је то неодређена заједница која се не може изјаснити да ли насљедство прихвата.³⁵

Имовинскоправна компонента *patriae potestas* временом се развила у могућност да *pater familias* одређени дио своје имовине може да уступи на управљање својој дјечи која су иако правно и пословно способна, била под снажном његовом влашћу, притоме тај новоуспостављени институт *peculium* оставиће значајан траг на слободу тестаментарног располагања. Систем пекулијарне имовине почивао је на правима и обавезама дјетета и оца, тако што би син могао да управља имовином чак и дјелимично располаже, уз јасно ограничење – забрана поклањања и завјештавања. Са друге стране, отац је био одговоран трећим лицима за било какве обавезе које би настале на *peculium*-у и то по основу новоразвијене тужбе *action de peculio*.

Посебан режим пекулијарне имовине развијао се у војсци и био је везан за све оне имовинске добити које би војник током активне службе стицао, чиме се оправдано жељело правно уобличити – како то војник да слободно располаже са имовином стеченом током службовања ако је под влашћу оца као породичног старјешине?³⁶ У почетку наметана велика ограничавања временом су раслојавана, па је у Јустинијаново право разликовало три врсте овакве имовине: *peculium castrense*, *peculium quasicastrense*, и *bona maternal*. Посткласично право је овом у пракси утврђеном институту додавало и имовину коју су током своје службе стицали државни службеници, адвокати као и неке друге категорије, признавајући породичном старјешини власт над имовином, а пекулијарном власнику могућност располагања имовином.³⁷

Као правни коректив тестаментарном располагању било којом имовином римско право предвиђа институт нужних насљедника. Кроз своју дугу историју римски правници су покушавали да смисле најпогоднији начин како би спријечили неоправдану и неосновану употребу изнаслеђивања (*exheredatio*), тј. лишавања законских насљедника права да наслиједе имовину у часу делације. Старо римско цивилно и преторско право нису успјели пронаћи ефективан начин за разрјешење проблема и више су се сводили на формалне околности³⁸, нпр. начин именовања насљедника тре-

³⁵ “Nec municipia nec municipes heredes institui possunt, quoniam incertum corpus est, et neque cernere universi neque pro herede gerere possunt, ut heredes fiant.” (Ulpiani. Reg. 22, 5) Види: Romac, *Izvori rimskog prava*, 486.

³⁶ Romac, *Izvori rimskog prava*, 487.

³⁷ Ante Romac, *Rimsko pravo* (Zagreb: Narodne novine 1987), 119.

³⁸ Стога неки наши аутори (Ромач, Бујуклић) прихватају подјелу на формално и материјално нужно насљедно право, док их други (Милошевић), критикују и сматрају да неоправданост овог на-

ба да је био уредан или начин на који се вршила ексхередација. Међутим, није остављено простора да се поједина лица која су се могла појавити као законски насљедници заштите од оставиоачеве (тестаторове) апсолутне воље исказане у тестаменту. Класично римско право понудило је заштиту у виду посебне тужбе – *querella inoficiosi testamenti*, која се могла активирати онда када би интестатни насљедник био лишен свога дијела³⁹, и то најмање четвртине.⁴⁰

Ријеч је о правном средству којем су се у посткласичном праву придружиле *querella inoficiosi donationis* и *querella inoficiosi dotis*, којима су побијана тестаторова располагања у виду даровања или мираза, уколико су таква располагања смањивала нужни насљедни дио. Јустинијаново право измирило је све разлике у правном третману нужног насљедног дијела и увело јединствен режим који се састојао у сљедећем – уколико би нужни насљедник добио било шта из оставинске масе није био позван да се користи *querella*-ом већ посебним правним средством *action ad supplendam legitimam*.

Поменута тужба је за циљ имала допуну до нужног насљедног дијела, тј. сада до једне половине (повећан је нужни насљедни дио у односу на ранији период). Оваквим поступцима, посебно ограничавањем круга нужних насљедника на асцеденте и десцеденте (тј. предака и потомака, и то ових првих само када немају потомака), знатно је ограничена слобода тестирања и побољшан положај најближих сродника оставиоца, те испоштована царева жеља „...да се уклони и родитељима и дјеци неправда која им може бити нанијета мимоилажењем и лишавањем насљедства.“⁴¹

Сва три претходно поменута питања (тестаментарна способност, пекулијарна имовина и нужно насљедно право) су била кратки увод у нормативну грађу Еклоге која је на другачији начин предвиђала статус тестаментарних и нужних насљедника, а видјећемо у редовима који слиједе и *ratio legis* ромејских правника за таквим законодавним интервенцијама.

жива лежи у чињеници да није свеобухватан, јер неоправдано одваја поједина ограничења слободе тестирања. За детаље види код: Мирослав Милошевић, *Римско право* (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду 2021), 424.

³⁹ Види: Romac, *Izvori rimskog prava*, 498.

⁴⁰ У смислу да: „Quod autem quarta diximus...id est pro viril portione quarta“ (Iust. Inst. 2.18.7.). Види: Romac, *Izvori rimskog prava*, 500.

⁴¹ „...a parentibus et liberis iniuriam praeteritionis et exheredationis auferre...“ (Nov. 115. C. 5). Види: Romac, *Izvori rimskog prava*, 500.

4. ПОЛОЖАЈ ВИЗАНТИЈСКЕ УПРАВЕ У ОДРЕДБАМА ЕКЛОГЕ

Шеснаеста глава Еклоге привлачи нашу пажњу и односи се правни положај имовине војника, клирика, нотара и других лица у јавној служби. Прва два члана овог титулуса односе се на војни пекулиј односно, тј. на војну имовину и могућност тестаментарног располагања. Стога ћемо превасходно на овом мјесту говорити о осталим двијема одредбама овога титулуса, тачније четвртој и петој одредби.⁴²

Законописац је тачно одредио на које се то „остале службе“ односи ова норма - „сви остали који из цареве руке примају плату или од државне благајне натурална давања и уобичајене дарове“, уз јасну оgradu да војници не улазе у ову скупину. Када говоримо о државним службеницима на царском двору њихова имовина се посматра кроз двоструку призму – имовине наслијеђене од родитеља и имовине коју стичу на основу редовних примања. Уколико су оваква лица хтјела да своју пекулијарну имовину завјештају, то су могла да учине уз поштовање нужног наслиједног дијела који је носио једну трећину односно половину укупне заоставштине, зависно од материјалне ситуације у којој се оставилац налазио. Државни службеник је по Еклоги могао да се нађе у три различите ситуације зависно од тога:

- да ли је имао до четворо дјеце
- да ли је имао петоро или више дјеце
- или није имао уопште дјеце, па су родитељи одређени као нужни наслједници.

Уколико брачни пар има до петоро дјеце, или нема уопште дјеце, трећина пекулија ће припасти дјечи. Може да припадне и само родитељима, ако су живи, те ако немају дјеце. Нешто већи нужни наслједни дио, једна половина, предвиђен је за тестатора који има петоро и више дјеце.⁴³ Са остаком имовине може слободно да располаже по својој вољи коју исказује у теста-

⁴² Трећа одредба 16. титулуса Еклоге се односи на клирике, нотаре и све оне друге службе и позиве који се обављају средствима који су носиоцима тих високих дужности дали родитељи. Због ове специфичности поријекла „почетног“ капитала другачији је и њихов положај приликом опоручивања односно ограничења те њихове слободе су рестриктивније.

⁴³ Исту одредбу налазимо и у Јустинијановом праву, и то у његовој 18. Новели којом цар жели да исправи неправду од раније, додавши да не жели да се срамоти гледајући на таква (неправедна) законска рјешења. У поменутој новели прави се разлика у односу на идентичне двије правне ситуације: постојања четворо дјеце као нужних наслједника односно петоро и више дјеце. Дакле норма је у потпуности прихваћена до редактора Еклоге уз специфичан круг лица на која се односи – државне службенике, чега код Јустинијана нема: „...si quidem unius est filii pater aut mater aut duorum vel trium vel quattuor, non triuncium eis relinqui solum, sed tertiam propriae substantiae, hoc est uncias quattuor, et hanc esse definitam mensuram usque ad praedictum numerum. Si vero ultra quattuor habuerit filios, mediam eis totius substantiae relinqui partem, ut sexuncium sit omnino quod debetur.“ (Nov. 18.c.1.) Види: Romac, *Izvori rimskog prava*, 500.

менту, а уколико наведене одредбе не буду поштоване предвиђена је увелико позната санкција – одузимање правне снаге тестаменту и оглашавање неважећим, те позивање законских насљедника у часу делације (*nullam vim huiusmodi testamentum quantum ad institutionem heredum habere sancimus*⁴⁴).

Важно је на овом мјесту разграничити положај тзв. цивилне пекулијарне имовине. Еклога говори о особама које су „у власти“ (ријеч је о лицима која се још увијек налазе под влашћу родитеља),⁴⁵ те одређује да се имовина ових лица састоји од онога што им родитељу дају (као поклон у виду накита или награде), као и од онога што властитим радом зараде.⁴⁶ Међутим, сва поменута имовина (чак и она која је плод њуховог властитог рада а не родитељског) се третира као родитељска имовина, и тек у часу делације цјелокупна родитељска имовина заједно са тим поклонима учињеним за вријеме живота додаје у оставинску масу и по закону распоређује насљедницима. Додаје се и да у оставинску масу улази и све оно што је син стекао очевим новцем или предмета (нпр. користећи се очевим оруђем).

На крају, одређује се ограничење тестаментарног располагања мајчином имовином, имовином која је стечена радом дјеце или оном коју су дјеца по неком другом основу наслиједила. Таквом имовином родитељи не могу да располажу, имају само право *usufructus*-а, те су дужни имовину да чувају до тренутка у којем ће дјеца бити позвана као насљедници.⁴⁷ Први дио оваквог дефинисања пекулијарне имовине се тиче тзв. *peculia profectitia*, а други дио се реферише на *peculia adventitia*.

Царски административни апарат је прошао кроз неколико фаза развоја,⁴⁸ али узимајући у обзир вријеме у којем је настала Еклога, интересује нас

⁴⁴ Nov. 115. C.4. Види: Romac, *Izvori rimskog prava*, 500.

⁴⁵ Такво језичко одређење затичемо код Маргетића, међутим много је поменута одредба јаснија и потпуне објашњења код Бургмана, Спулбера и Фрешфилда. Остаје нејасно шта значи „у власти“. Много би јасније било да је преведено као „под влашћу (родитеља)“. Жели се указати на лица са ограниченом пословном способношћу. Види: Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch des Leons III und Konstantinos V*, 224-225; Cernautzi Spulber, *L'Eclogue des Isauriens* (Cernautzi: Librairie Muhldorf 1929), 59; Freshfield, *A Manual of Roman Law: The Ecloga. Published by the Emperors Leo III and Constantine V*, 103.

⁴⁶ Лујо Маргетић, „Еклога из 726. године и њезина важност за нашу правну повијест“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta Rijeka*, 1 (1980): 73.

⁴⁷ Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch des Leons III und Konstantinos V*, 224-225; Spulber, *L'Eclogue des Isauriens*, 59; Freshfield, *A Manual of Roman Law: The Ecloga. Published by the Emperors Leo III and Constantine V*, 103.

⁴⁸ Џон Халдон у оксфордском приручнику за византологију диференцира четири специфична периода у развоју тог административног апарата. Подјела која по нашем мишљењу завређује пажњу тиче се рановизантијског периода (успостављеног у јустинијановској епохи 6. вијека), периода од 8. до средине 11. вијека, доба царева из династија Комнин и Анђеос краја 11. и почетка 13. вијека и четврта етапа за вријеме царева из куће Ласкарис и Палелеос од почетка 13. вијека до пада Цариграда 1453. године. За детаље видјети: John Haldon, *State structures and administration*, in *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* (Oxford: Oxford University Press 2008), 547-551.

стање у управи средином осмога вијека. Ријеч је о испреплетеном систему државних службеника које су чинили посебни ресори: државне финансије, саобраћај, правда и затвори, дворски послови и управа провинција. Притом, знамо какав је задатак био стављен пред Еклогу тог времена – систематизација нормативног оквира за потребе праксе и прилагођавање грчкој језичкој стварности.⁴⁹

У законском тексту се види тежња доносилаца да се поменута проблематика ријеши: „Зато препуни таквих брига будно пазећи на то да откријемо оно што је Богу угодно, а заједници корисно... увидјевши да су закони што су их донијели претходни цареви написани у многим књигама па је смисао тих књига за неке тешко разумљив, а за друге посве несхватљив, особито за оне који станују изван нашег Богом чуваног града [Константинопољ – Б.Б, М.Р.], позвали смо наше преславне патриције, преславног квестора и преславног конзула као и остале који се боје Бога и наредили да... саберемо у овој књизи на јаснији и краћи начин...“.⁵⁰

Током владавине Констанса II (641-668) дошло је до успостављања новог административно-војног система познатог као тематско уређење. Прве теме настале су у Малој Азији. То су биле Опсиклија, која је обухватала малоазијско залеђе Константинопоља⁵¹, Анатолика, која је обухватала централне и југоисточне области Мале Азије⁵². Арменијака се протезала кроз

⁴⁹ Марко Ромић, „Деестатизација рановизантијског права на примјеру Еклоге“, у *Византијско-словенска читенија III* (Ниш: Међународни центар за православне студије 2020), 226.

⁵⁰ Према: Marčetić, *Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest*, 60-61. Упоредни њемачки превод и изворни грчки текст пружио је Лудвиг Бургман: „Von solchen Überlegungen beherrscht und den Sinn unermüdlich darauf richtend, das Gott Wohlgefällige und dem Gemeinwesen Nützliche zu finden...daß die von Unseren kaiserlichen Vorgängern gegebenen Gesetze in vielen Büchern niedergeschrieben sind und wissend, daß für die einen der in ihnen enthalten Sinn schwer, für die anderen gar nicht durchschaubar ist, und zwar besonders für diejenigen, die außerhalb dieser Unserer gottbehüteten kaiserlichen Stadt leben, haben Wir daher unter Hinzuziehung Unserer erlauchten Patrizier, des erlauchten Quaestors, der erlauchten Konsuln und Sekretäre und weitere gottesfürchtiger Männer befohlen...“, види у: Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch des Leons III und Konstantinos V*, 163.; енглески превод са коментарима код Фрешфилда: „Whence, busied with such cares and watching with sleepless mind the discovery of those things which please God, and are conducive to the public interests... knowing moreover that the laws enacted by previous Emperors have been written in many books and being aware that the sense thereof is to some difficult to understand, to others absolutely unintelligible, and especially to those who do not reside in this our imperial God-protected city, we have called the most illustrious Patrician, our Qwestor, and our most illustrious patricians, and our most illustrious consulars and comptrollers, and others who have the fear of God, and we have ordered that all these books should be... repeated more lucidly and minutely...“, види у: Freshfield, *A Manual of Roman Law: The Ecloga. Published by the Emperors Leo III and Constantine V*, 67-68.; француски превод са упоредним грчким текстом: Spulber, *L'Eclogue des Isauriens*, 3-4.

⁵¹ Constantino Porfirogenito, *De thematibus*, ed. Agostino Pertusi (Studi e Testi, volume 160, Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana 1952), 127.

⁵² Constantino Porfirogenito, *De thematibus*, 114.

сјевероисточне дијелове ове најзначајније византијске провинције⁵³, док су се у оквиру Тракесијске теме налазиле југозападни крајеви Мале Азије, који су гравитирали ка Егејском мору.⁵⁴ Да би стратеги, управници тема, угрожени надирањем Арабљана, могли зауставити губитак царских територија омогућено им је да имају војну и цивилну власт под својом контролом. Иако су ове иницијалне мјере биле оправдане, стратеги највећих малоазијских тема, као што смо показали на почетку рада, стицали огроман политички утицај који им је омогућавао и узурпацију царског трона.

У жељи да онемогуће такву праксу византијски цареви VIII вијека су покушавали да ограниче војну власт стратега. То су чинили подјелом првобитних тема и стварањем нижих облика тематског уређења.⁵⁵ У суштини то су били војно-управни окрузи чије су команданти имали нижи ранг од тематских стратега у хијерархији византијских функционера.⁵⁶ Такве управно-територијалне цјелине биле су друнгаријати, дукати, катепанати, клисури и архонтије.⁵⁷

Чин друнгарија носили су команданти у тематској војсци и флоти, као и старешине престоничких гардијских јединица. То су били углавном заповједници флоте односно управници територија чија је војна безбједност почивала на византијским поморским трупима. Ове организационе јединице су касније постале теме.⁵⁸

Старјешине дуката називане су дукама. У зависности од чињенице да ли су дјеловали на западу или на истоку, дукате су имале различита овлашћења и дужности. У византијским територијама на западу, гдје није постојала тематска организација, дукате су попут стратега имале војну и цивилну односно управну власт. На истоку, они су били само војни команданти, односно нису вршили управне функције.⁵⁹

Помало нејасан је управни статус катепаната. Њихови управници катепани су били потчињени стратегу⁶⁰, али није сасвим јасно да ли су имали управне функције.⁶¹

⁵³ Constantino Porfirogenito, *De thematibus*, 118.

⁵⁴ Constantino Porfirogenito, *De thematibus*, 125.

⁵⁵ Бојана Крсмановић, *Е, е, шта је то, Евнуси у војном врху Византијског царства (780-1025)* (Београд: Службени гласник 2018), 49.

⁵⁶ Јадран Ферлуга, „Ниже војно-административне јединице тематског уређења. Прилог изучавању тематског уређења од VII до X века“, *Зборник радова Византолошког института*, 2 (1953), 66.

⁵⁷ Милош Цветковић, „Ниже јединице тематског уређења у Византији (9-11 век)“ (докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2017), 20.

⁵⁸ Цветковић, *Ниже јединице тематског уређења у Византији (9-11 век)*, 21.

⁵⁹ Цветковић, *Ниже јединице тематског уређења у Византији (9-11 век)*, 22.

⁶⁰ Ферлуга, *Ниже војно-административне јединице тематског уређења. Прилог изучавању тематског уређења од VII до X века*, 75.

⁶¹ Цветковић, *Ниже јединице тематског уређења у Византији (9-11 век)*, 23.

Клисуре су биле војно-управни окрузи који су били успостављени у брдовитим пограничним областима или планинским тјеснацама.⁶² Положај архонта као царског службеника у провинцијској организацији подразумемијевао је помоћника стратега који је био задужен за пореске послове или управника града односно тврђаве.⁶³

Стварање тематског уређења условило је и потребу спајања војних и цивилних дужности под контролом војних команданата. Зато су и поједини турмарси, старјешине нижих војних јединица у склопу тема, такозваних турма⁶⁴ почели да добијају управне функције у областима у којима су се налазили одреди којима су управљали. Турме су биле подијељене на ниже округе-бандоне или топотирисије, који су се састојали од једног или више сусједних тврђава или војних гарнизона.⁶⁵

Једна од мјера превенције јачања неконтролисаног јачања малоазијских стратега била је и изградња војне организације у Константинопољу. Она је подразумемијевала формирање тагми односно елитних војних одреда са циљем одбране цара и читаве престонице. Најстарије овакве јединице биле су настале су током посљедње деценије владавине василевса Константина V (741-775).⁶⁶ Оснивање тагми пружило је централној власти одређене војне предности, јер су тагме биле много покретније и поузданије у офанзивним подухватима. То је поготово дошло до изражаја при нападу Константина V на Бугаре у Тракији крајем педесетих и током шездесетих година VIII вијека.⁶⁷

Оваквом реформом ријешен је један од горућих проблема са којим се цар сусрео – растућом опозицијом унутар престоног града која се посебно огледала у непријатељски расположеним војним старјешинама већ постојећих јединица у Цариграду (нарочито иконофилима).⁶⁸ Тагме су за вријеме владавине цара Константина V и Лава IV били окосница иконокластичких војних снага, и у њима се најдуже очувала идеологија иконоборства, и то све до Седмог васељенског сабора 787. године, па и касније

⁶² Ферлуга, *Ниже војно-административне јединице тематског уређења. Прилог изучавању тематског уређења од VII до X века*, 77.

⁶³ Цветковић, *Ниже јединице тематског уређења у Византији (9-11 век)*, 136-137.

⁶⁴ О значењу термина турма као коњичког одреда у византијској војсци и еволуцији овог појма кроз позноантичку и средњевизантијску епоху видјети Цветковић, *Ниже јединице тематског уређења у Византији (9-11 век)*, 29-32.

⁶⁵ Цветковић, *Ниже јединице тематског уређења у Византији (9-11 век)*, 52.

⁶⁶ Сматра се да је тагма екскубита први пут поменута 765, а тагма схола 767/768. године. Више података о настанку ових јединица пружа Крسمановић, *Е, е, шта је то, Евнуси у војном врху Византијског царства (780-1025)*, 50.

⁶⁷ Treadgold, *A history of byzantine State and Society*, 359.

⁶⁸ John Haldon, *Byzantine Pretorians. An administrative, institutional and social survey of the Opsikion and Tagmata*, c. 500-900 (Bonn: Dr Rudolf Habelt 1984), 228-230.

током самосталне владавине царице Ирине (797-802). Наиме, домишља-та царица, како свједоче оновремени извори окупила је тагме за један по-ход, док је истовремено окупила снажну војску (највише из малоазијских тема), што је за посљедицу ималу потпуну предају тагме, али не и њихово распуштање (док су јединице *schola* и *excubitores* биле потпуно елимини-сане). Схватајући колики је политички и војни значај ових одреда, она их је подвргла својој контроли.⁶⁹

5. ЗАКЉУЧАК

Тестаментарно располагање је од самих својих зачетака било ограни-чено, имајући у виду да се неограничена слобода морала спутати да не би завјешталац неоправдано лишио наслједства тзв. нужне наслједнике. У историји римског права мијењала се концепција нужног наслједног дије-ла као коректива слободе састављања тестаментa и расподјеле наслједства за вријеме живота. Византијска управа није могла да испрати комплико-вани систем нужног наслјеђивања који је развило јустинијаново право, па је законски зборник Еклога сажео питање пекулијарне имовине на свега један титулус са свега неколико одредаба. Један од циљева нашег рада је била да укаже на тај динамични развој института пекулијарне имовине и њеног везивања за тестаментарно располагање припадника византијског управног апарата. Како прописује Еклога, управни службеник није могао слободно да располаже дијелом који је стекао радом у државној служби. Тешко је пронаћи јасне разлоге који би оправдали овакву законодавну по-литику, иако оновремени наративни историјски извори свједоче о бурним политичким и вјерским превирањима који су се осликавали и на правни систем, који је захтијевао једноставна и примјењива рјешења.

Покушали смо да скицирамо изглед администрације Ромејског царст-ва која је хронолошки пратила период настанка Еклоге и тиме да доведе-мо у везу потребу за ограничавањем тестаментарне слободе службеника, како због смањења те гломазне бирократије тако и због уштеда за држав-ну касу. На крају, примјећује се повезаност између иконоборачке кризе која је потресала царство и реформских процеса у законодавству, која су са једне стране захтијевала суровије и немилосрдније кажњавање (пред-виђање цијеле „палете“ нових кривичних дјела и санкција), али са друге стране једноставније уређивање онога што је још Гај означио као *ius quod ad res pertinent*.

⁶⁹ Haldon, *Byzantine Pretorians. An administrative, institutional and social survey of the Opsikion and Tagmata*, c. 500-900, 235.

ПУБЛИКОВАНИ ИЗВОРИ

1. Constantino Porfirogenito (1952): *De thematibus*, ed. Agostino Pertusi, Studi e Testi, volume 160, Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
2. Theophanis (1883): *Chronographia*, volume I, ed. Carl de Boor, Leipzig: B. G. Teubneri.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brubaker, Leslie, Haldon, John (2001): *Byzantium in the Iconoclast Era (680-850): The Sources. An annotated survey*. London: Routledge.
2. Bujuklić, Žika (2015): *Forum Romanum*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
3. Burgmann, Ludwig (1983): *Ecloga, Das Gesetzbuch des Leons III und Konstantinos V*, Frankfurt am Main: Löwenklau Gesellschaft.
4. Васильевский, Василий Григорьевич (1930): *Законодательство иконоборцев, Труды IV Ленинград : Издательство Академии наук СССР*.
5. Ginis, Dimitrios, S. (1923/1924): *Das Promulgationsjahr der Isaurischen Ecloge*, BZ 24 (1923/24), 346-358.
6. Gregory, Timothy, E.(2005): *A History of Byzantium*. Oxford: Blackwell Publishing.
7. Kazhdan, Alexander (1991) :“*Ecloga*” in *Oxford Dictionary of Bizantium*, I, Oxford-New York: Oxford University Press.
8. Крсмановић, Бојана (2018): *Е, е , шта је то, Евнуси у војном врху Византијског царства (780-1025)*, Београд: Службени гласник.
9. Lilie, Ralph, J, Ludwig, Claudia, Pratsch, Thomas, Rochow, Ilse, Brandes, Wolfram, Martindale John R, Zielke, Beate (1999-2002): *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Erste Abteilung (641-867)*, Berlin-New York: Walter de Gruyter.
10. Липшиц, Елена, Е. (1965): *Эклога/византийский законодательный свод VIII века*. Москва: Наука.
11. Mango, Siril (2004): *Oksfordska istorija Vizantije*. Beograd: Dereta.
12. Margetić, Lujo (1980): *Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest*, Zbornik Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Rijeci, br. 53, 53-78.
13. Милошевић, Мирослав (2021): *Римско право*, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
14. Мојовић, Никола (2008): *Римско право, knjiga I: istorija rimskog prava*, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
15. Острогорски, Георгије (1970а): *Теофанова хронологија у VII и VIII веку*, у Сабрана дела III =Из византијске историје, историографије и просопографије, Београд: Просвета, 225-269.
16. Острогорски, Георгије (1970б): *Почеци борбе око икона*. у Сабрана дела V=О веровањима и схватањима Византинаца, Београд: Просвета.
17. Острогорски, Георгије (1998): *Историја Византије*. Београд: Народна књига.

18. Полојац, Милена (2023): *Римско право, порекло и темељи приватног права*, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
19. Romac, Ante (1973): *Izvori rimskog prava*, Zagreb: Informator.
20. Romac, Ante (1987): *Rimsko pravo*, Zagreb: Narodne novine.
21. Romac, Ante (1989): *Rječnik rimskog prava*, Zagreb: Informator.
22. Ромић, Марко (2020): *Деетатизација рановизантијског права на примјеру Еклоге*, Византијско-словенска читенија III, Ниш: Међународни центар за православне студије.
23. Spulber, Cernautzi (1929): *L'Eclogue des Isauriens*, Cernautzi: Librairie Muhldorf.
24. Treadgold, Warren (1997): *A history of byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press.
25. Успенски, Фјодор Иванович (2000): *Историја Византијског царства од 6. до 9. века*. Београд: Zeptr Book World.
26. Ферлуга, Јадран (1953): „*Ниже војно-административне јединице тематског уређења. Прилог изучавању тематског уређења од VII до X века*“, у Зборник радова Византолошког института 2, 61-95.
27. Freshfield, Edwin, H. (1926): *A Manual of Roman Law: The Ecloga. Published by the Emperors Leo III and Constantine V*, Cambridge: Cambridge University Press.
28. Haldon, John (1984): *Byzantine Pretorians. An administrative, institutional and social survey of the Opsikion and Tagmata, c. 500-900*, Bonn: Dr Rudolf Habelt.
29. Haldon, John (2008): *State structures and administration*, The Oxford Handbook of Byzantine Studies, Oxford: Oxford University Press.
30. Цветковић, Милош (2017): *Ниже јединице тематског уређења у Византији (9-11 век)*, необјављена докторска дисертација у рукопису, Београд: Филозофски факултет.
31. Чворовић, Зоран (2014): *Право и православље*, Београд: Catena Mundi.

TESTAMENTARY CAPACITY AND THE BYZANTINE BUREAUCRACY IN THE ECLOGUE

Boris Babić, PhD⁷⁰

Faculty of Philosophy, University of Banja Luka

Marko Romić, MA⁷¹

Faculty of Law, University of Banja Luka

Abstract: *Complex socio-political circumstances of the Bysantine Empire in the 8th century affected the changes in the legal system of the Eastern Roman Empire which was firmly based on the Justinian law. Such legal-historical evolution is also reflected in the enactment of the Eclogue and the redefinition of the classical legal institutes- the freedom of testamentary disposition and types of bequests, which had already been established. A perticular case regarding Bysantine administration represents the focus of the investigative attention of the authors, who search for the reasons of the emergence of such norm and its place in the system of the complicated imperial administrative apparatus. During the writing the authors used the Zachary von Lingenthals; 1852. Eclogue manuscript (published in 1929. along its French translation by Constantin Spulber), as well as Antonius Monferratus; from 1889. (which hase been published along its German translation in 1983. by Ludwig Burgmann), and the auxiliary translation into English from 1926. by Edwin Freshfield.*

Key words: *Justinian I, Corpus iuris civilis, Leo III, Ἐκλογία τῶν νόμων, Byzantine Law, Reception of Roman Law, Byzantine bureaucracy.*

⁷⁰ Associate Professor, E-mail: boris.babic@ff.unibl.org.

⁷¹ Assistant, E-mail: marko.romic@pf.unibl.org.